

Społeczeństwo
ukraińskie i I sekretarz
KC Komunistycznej Partii
Ukrainy Petro Szełest
w czasie kryzysu sowiecko-
-czeskosłowackiego w 1968 r.

Jan Jarosz

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II
W KRAKOWIE
ORCID: 0000-0002-9494-842X

ABSTRACT

Ukrainian society and First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine Petro Szełest during the Soviet-Czechoslovak crisis in 1968

The article is devoted to the protests of Ukrainian society against the invasion of Czechoslovakia in 1968 by the Soviet Army and satellite states and the role of Petr Sheloest in the events of that time. The article presents the following aspects of this issue: Prague Spring, or reforms of the political and economic system in Czechoslovakia; the situation of Ukrainian society after the destruction of the shistdesiannyk movement and the arrest of many intellectuals by the KGB; interest in and support for reforms in Czechoslovakia and various forms of opposition and protests against the invasion. Petro Szełest, the First Secretary of the Central Committee of the KPU, was concerned about the impact of the freedom ideas of the Prague Spring on Ukraine. However, he believed that the Prague Spring could be liquidated by the so-called “Healthy forces” in the Communist Party of Czechoslovakia, and military intervention is the last resort. Petro Szełest knew the mood of Ukrainian society and the

situation in the local committees of the KPU, where they spoke out against the invasion. As the opinion of Ukrainian society was not expressed in the resolutions of “working people” against “Czechoslovak revisionists”, referred to by Petro Szelest and adopted under pressure, it was expressed in critical statements, massive purchases of food and basic necessities, as well as inscriptions on walls and leaflets condemning the Kremlin's policy towards Czechoslovakia. The issues presented in the article are not mentioned in Ukrainian history textbooks.

KEY WORDS: Prague Spring, Ukraine – social resistance against the invasion of Czechoslovakia in 1968, Petro Szelest in 1968

SŁOWA KLUCZOWE: Praska Wiosna, Ukraina – opór społeczny przeciw inwazji na Czechosłowację w 1968 roku, Petro Szelest w 1968 roku

Do kryzysu w relacjach między Związkiem Sowieckim a Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną doszło po wyborze Alexandra Dubčeka na I sekretarza Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Czechosłowacji, w styczniu 1968 r. Do władzy doszła ekipa, która rozpoczęła reformy systemu politycznego i gospodarczego. Przeprowadzono rehabilitację osób skazanych w procesach politycznych w latach 40. i 50. Tej sprawy osobiście doglądał Alexander Dubček. Wprowadzono wolność zgromadzeń, zrzeszania się i wolność słowa, zniesiono cenzurę, zagwarantowano swobodę poruszania się: możliwość wyjazdu i pobytu za granicą. Przygotowana została ustawa o wprowadzeniu federalizacji państwa, równouprawnienia instytucji państwowych narodu czeskiego i słowackiego. Nowy *Program działania* Komunistycznej Partii Czechosłowacji zapowiadał decentralizację w przemyśle i usamodzielnienie przedsiębiorstw oraz zalegalizowanie małych firm prywatnych, zwłaszcza w sferze usług¹.

Zakończono prześladowania Kościoła rzymskokatolickiego i innych wyznań, księży zwolniono z więzień, a biskupom przywrócono prawo do wykonywania obowiązków duszpasterskich, zapewniono też dostęp do prasy, radia i telewizji. Biskup František Tomášek, administrator apostolski archidiecezji praskiej, był z wizytą w Watykanie, u Ojca Świętego Pawła VI. Władze zezwoliły na naukę religii w szkołach. Wspólnotom

¹ A. Dubček, *Nadzieja umrze ostatnia*, J. Hochman (oprac.), Warszawa 1995, s. 192–193 (przekład z języka słowackiego porównany z wersją angielską – P. Godlewski); Z. Mlynář, *Mróz ze wschodu*, tłum. P. Hartman, Warszawa 1981, s. 58–85. Pojęcie „socjalizm z ludzką twarzą” wprowadził Radovan Richta, s. 98.

² R. Kwapis, *Praska Wiosna*, Toruń 2004, s. 126–130; J.Ch. Korec, *Po barbarzyńskiej nocy...*, tłum. L. Spyrka, Kraków 1994, s. 266–287; B. Svoboda, *Po stronie narodu. Kardynał František Tomášek w boju z reżimem komunistycznym (1965–1989)*, tłum. J. Nalepa, Kraków 2013, s. 62–90; Z. Wietrzak SJ, *Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej*, Kraków 1997, s. 17–19.

³ A. Dubček, *op.cit.*, s. 195–196 i zdjęcia.

⁴ J.Ch. Korec, *op.cit.*, s. 278; B. Svoboda, *op.cit.*, s. 75.

⁵ A. Dubček, *op.cit.*, s. 192.

wiernych zwrócono niektóre miejsca kultu, zapoczątkowano proces rehabilitacji księży i zakonników. Rząd wydał zezwolenie na reaktywowanie działalności Kościoła greckokatolickiego. Wierni żądali powrotu do kraju kardynała Josefa Berana², którego komuniści zmusili do wyjazdu do Rzymu.

Reformy w Czechosłowacji były entuzjastycznie popierane przez ludność, która wiele wycierpiała w ciągu 20 lat reżimu komunistycznego. Ludzie manifestowali swoją radość w czasie obchodów święta 1 maja 1968 r. w Pradze³. W dniu 14 maja w Velehradzie odprawiona została uroczysta msza święta koncelebrowana z udziałem księży zwolnionych z więzień. W czasie wielkiego spotkania biskupów, także z podziemnego Kościoła, księży i wiernych założono katolicką organizację Dzieło Odnowy Soborowej (Dílo koncilové obnovy)⁴.

Program działania Komunistycznej Partii Czechosłowacji, chociaż był naszpikowany – jak to określił A. Dubček – „obowiązującymi terminami ze słownika frazeologicznego marksizmu-leninizmu”⁵, to jednak wywołał sprzeciw władz sowieckich z Leonidem Breżniewem na czele. Po ich stronie, a przeciwko Czechosłowacji opowiedzieli się szefowie reżimów komunistycznych Europy Środkowej: Walter Ulbricht, Władysław Gomułka, Todor Żiwkow i János Kádár. W krajach „piątki” w prasie, radiu i telewizji rozpoczęły się propagandowe ataki na kierownictwo partii i rządu Czechosłowacji. Oskarżano ich o rewizjonizm, odchodzenie od socjalizmu, syjonizm, antyradzieckość, kontrrewolucję, w końcu ogłoszono, że Czechosłowacja jest zagrożona ze strony Niemiec Zachodnich i amerykańskiego imperializmu. Związek Sowiecki i popierające go cztery państwa zastosowały wobec Czechosłowacji naciski dyplomatyczne i wojskowe. W czasie spotkań w Dreźnie, Moskwie, Warszawie, Czernej nad Cisą i Bratysławie naciskano na władze w Pradze, by zrezygnowały z reform. Przeprowadzono ćwiczenia wojskowe „Szumawa” na terytorium Czechosłowacji, w południowej części NRD i PRL oraz

południowo-zachodnich rejonach Związku Sowieckiego (Ukraina).

W nocy z 20 na 21 sierpnia 1968 r. Armia Sowiecka i armie państw satelickich pod szyldem Układu Warszawskiego wkroczyły do Czechosłowacji i zajęły kraj. W Pradze zostali aresztowani przez Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (KGB): Alexander Dubček – I sekretarz KC KPCz, Oldřich Černík – premier rządu Czechosłowacji, Josef Smrkovský – przewodniczący Zgromadzenia Narodowego, František Kriegel – przewodniczący Frontu Narodowego, Josef Špaček – członek Prezydium KC KPCz, Bohumil Šimon – kandydat KC KPCz, I sekretarz Komitetu Praskiego KPCz. Wywieziono ich do Użhorodu, a następnie – do Moskwy⁶. Czesi i Słowacy protestowali w czasie masowych demonstracji przeciwko inwazji, stosowali taktykę biernego oporu. Zdraycy: Vasil Bilak, Alois Indra, Oldřich Švestka i inni, zostali powszechnie potępiani. Po przyjeździe do Moskwy, 23 sierpnia prezydenta Ludvíka Svobody z delegacją rozpoczęły się rozmowy, które doprowadziły do podpisania protokołu moskiewskiego 26 sierpnia. W tym Protokole kierownictwo partii i rządu Czechosłowacji zostało zmuszone do rezygnacji z reform. Protokołu nie podpisał František Kriegel. Następnego dnia delegacja czechosłowacka wróciła do Pragi.

W dotychczasowych badaniach nad inwazją na Czechosłowację w 1968 r. dobrze opisane są działania polityczne i wojskowe⁷, natomiast brakuje przedstawienia postawy społeczeństwa w państwach, które napadły na Czechosłowację. Tę problematykę podjął na Ukrainie Wołodymyr Dmytruk⁸ z Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, a w Polsce – Łukasz Kamiński i Grzegorz Majchrzak⁹ z Instytutu Pamięci Narodowej. Niestety ich badania nie są uwzględniane w podręcznikach historii.

W polskiej literaturze historycznej czy politologicznej nie ma dotychczas żadnego opracowania ani artykułu dotyczącego postawy społeczeństwa ukraińskiego wobec Praskiej Wiosny 1968 r. W dostępnych w języku polskim

6 *Ibidem*, s. 229–239; P. Szelest, „Sprawżnij sud istoriji szcze poperedu”. *Spogadi – Szczodennyky – Dokumenty – Materialy*, J. Szapował (ed.), Kyiv 2004, s. 286–288.

7 J. Pauer, *Praha 1968. Vpad Varřavské smlouvy. Pozadí – Plánování – Provedení*, Praha 2004. Tam obszerna bibliografia, s. 334–352; L. Pajórek, *Polska a „Praska Wiosna”. Udział Wojska Polskiego w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w 1968 roku*, Warszawa 1998.

8 Prace W. Dmytruka wymienione są w przypisie 17.

9 Ł. Kamiński, G. Majchrzak, *Operacja „Podhale”. Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970*, Warszawa 2008; Ł. Kamiński, *Reakcje społeczeństwa Dolnego Śląska na interwencję wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji* [w:] *Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku*, t. 1, T. Kozłowski, J. Olszek (red.), Warszawa 2011, s. 193–217; G. Majchrzak, *Nie tylko Sieiec. Polskie protesty przeciwko interwencji w Czechosłowacji* [w:] *Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku*, t. 2, T. Kozłowski, J. Olszek (red.), Warszawa 2014, s. 97–112.

¹⁰ J. Hrycak, *Historia Ukrainy*, tłum. K. Kotyńska, Lublin 2000, s. 289; S. Yekelchyk, *Ukraina. Narodziny nowoczesnego narodu*, tłum. J. Gilewicz, Kraków 2009, s. 243; A. Chojnowski, J.J. Bruski, *Ukraina*, Warszawa 2006, s. 191; J. Szapował, *Szelest Petro Juchymowicz* [w:] *Encyklopedia historii Ukrainy*, t. 10, Kyiv 2013, s. 625–626.

¹¹ M. Kramer, *Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 1): New Evidence from the Diary of Petro Shelest*, „Cold War International History Project Bulletin” 1998, 10, s. 234–247.

¹² *Idem*, *Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 2): New Evidence from the Ukrainian Archives*, „Cold War International History Project Bulletin” 2004, 14/15, s. 273–368.

¹³ P. Szelest, *op.cit.*; *idem*, „The True Judgment of History Still Awaits Us”. *Memoirs – Diaries – Documents – Materials*, Juri Shapoval (ed.), Kyiv 2004.

¹⁴ *Idem*, „Da nie sudimy budietie”: *Dniwnikovyje zapisy, wospominanja czienua Politbiuro CK KPSS*, Moskwa 1995.

¹⁵ M. Kramer, *Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 1)*..., s. 234.

¹⁶ W.I. Dmytruk, *Reakcija ukrains'koho suspilstva na podiji 1968 roku w Czechosłowaczyni* [w:] *Miżnarodni zw'jazki Ukrainy: naukovi poszuki i znachidky. Miżvidomczyj zbirnyk naukowych prac*, t. 27, Kyiv 2018, s. 84–105.

¹⁷ *Ibidem*; *idem*, *Prazka vesna i Ukrainy*, „Z archiw VUCHK – GPU – NKVD – KGB” 2008, 1/2, s. 7–37; *idem*, *Wplyw podii u Czechosłowaczyni na aktywizacji religijnoho žyttja hreko-katolykiv w Ukraini* [w:] *Istorija Ukrainy. Malowidomi imena, podii, fakty*, Kyiv 2005, s. 204–213; *idem*, *Perszyj sekretar CK KPU P.J. Szelest w czechosłowackych podijach 1968 roku* [w:] *Istorija Ukrainy*.

podręcznikach historii Ukrainy wielu historyków stawia zarzut I sekretarzowi KC Komunistycznej Partii Ukrainy Petrowi Szelestowi, że w czasie kryzysu sowiecko-czechosłowackiego dążył do zbrojnej interwencji w Czechosłowacji¹⁰. O postawie społeczeństwa ukraińskiego nigdzie nie ma żadnej wzmianki.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie postawy ukraińskiego społeczeństwa wobec Praskiej Wiosny i wojskowej interwencji w Czechosłowacji, a także rzeźwistej roli, jaką odegrał w tym czasie P. Szelest.

W artykule wykorzystane zostały niezwykle cenne materiały źródłowe opublikowane przez Marka Kramera w *Cold War International History Project Bulletin* w 1998¹¹ i 2004 r.¹² Ważnym źródłem są wspomnienia P. Szelesta¹³, wydanie ukraińskie, bo wobec wydania rosyjskiego¹⁴ Mark Kramer wysunął zarzut, że jest skrócone i pomija aspekt narodowy jego działalności¹⁵. Do opisu protestów na Ukrainie przeciw interwencji w Czechosłowacji wykorzystano źródłowe prace Wołodymyra Dmytruka z Instytutu Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, w tym jego najnowszą pracę pt. *Reakcija ukrains'koho suspilstva na podiji 1968 roku w Czechosłowaczyni*¹⁶. Za sprowadzenie tej publikacji i innych książek z Ukrainy w tym miejscu składam podziękowania dr. hab. Markowi Hałaburdzie.

Wołodymyr Dmytruk jest autorem wielu prac na temat historii najnowszej opartych na bogatych materiałach archiwalnych. Napisał książkę pt. *Ukraina ne movczała. Reakcija ukrains'koho suspilstva na podii 1968 roku w Czechosłowaczyni* (Kyiv, Instytut Istoriji Ukrainy NANU, 2004). Opublikował też kilka artykułów na temat postawy społeczeństwa ukraińskiego w czasie Praskiej Wiosny¹⁷.

W części pierwszej artykułu przedstawiony jest ruch szistdesiatnyków i sytuacja społeczeństwa ukraińskiego w połowie lat 60., przed Praską Wiosną. W części drugiej opisane są różne formy protestów na Ukrainie przeciwko inwazji na Czechosłowację w 1968 r. W części trzeciej zaś

znajduje się ocena działań I sekretarza KC KPU P. Szelesta wobec Czechosłowacji w czasie Praskiej Wiosny. W konkluzji przedstawione jest znaczenie protestów na Ukrainie w warunkach sowieckiego komunizmu.

I

W latach 60., na fali odwilży chruszczowowskiej, działała na Ukrainie grupa młodych utalentowanych literatów i artystów, która jest znana w historii jako szistdesjatanicy (pokolenie lat 60.)¹⁸. Najbardziej znanymi jego przedstawicielami byli poeci: Iwan Dracz, Lina Kostenko, Dmytro Pawłyczko, Wasyl Symonenka, Wasyl Stus i Mykoła Winhranowski; prozaicy: Wołodymyr Drozd, Walerij Szewczuk i Hryhir Tjutjunnyk; krytycy literaccy Iwan Dziuba i Iwan Switycznyj; reżyser filmowy Sergiej Paradżanow (Paradżanian); reżyser teatralny Łeś Taniuk oraz malarze Ała Horska i Panas Załywacha; a także dziennikarz Wiaczesław Czornowił.

Literaci i artyści z grupy szistdesjataników odrzucili socrealizm i przyczynili się do odrodzenia kultury i języka ukraińskiego. Przeciwdziałali rusyfikacji prowadzonej przez władze moskiewskie. Mogli działać w ramach polityki „autonomii kontrolowanej”¹⁹ prowadzonej przez I sekretarza KC KPU P. Szelesta, któremu również chodziło o ocalenie kultury ukraińskiej. Iwan Dziuba przekazał mu memoriał przeciw rusyfikacji Ukrainy²⁰. Choć szistdesjatanicy nie występowali przeciwko władzy sowieckiej, to jednak zostali oficjalnie potępieni. Teksty literackie wydawali i kolportowali we własnym zakresie jako *samwydaw*²¹. W połowie lat 60. rozwinęło się odważne polityczne dziennikarstwo²². W sierpniu i wrześniu 1965 r. KGB aresztował około 60 intelektualistów zaangażowanych w *samwydaw*²³. W dniu 4 września 1965 r. w największym kijowskim kinie, przed projekcją filmu Sergieja Paradżanowa *Cienie zapomnianych przodków*, Iwan Dziuba i Wasyl Stus wystąpili przed publicznością z ostrą krytyką aresztowań i wezwali do protestów²⁴.

Małowidomi imena, podiji, fakty: 36 statej, Kyiv 2001, wyp. 12, s. 70–79; *idem*, *Prazka wesna 1968* [w:] *Encykłopedija istorii Ukrainy*, t. 8, Kyiv 2011, s. 484–485.

¹⁸ J. Hrycak, *op.cit.*, s. 283; S. Yekelchuk, *op.cit.*, s. 235; O.H. Bażan, *Szistdesjatanictwo* [w:] *Encykłopedija istorii Ukrainy*, t. 10, Kyiv 2013, s. 641–642; H. Kasjanow, *Nezhodni: ukrajins'ka intelihencija w rusi oporu 1960–80ch rokiw*, Kyiv 1995, s. 17–31, 47–70.

¹⁹ Termin używany przez J. Hrycaka, *op.cit.*, s. 289.

²⁰ I. Dziuba, *Internacionalizm czy rusyfikacja* (1965). Wydania podziemne (*samwydaw*), liczne przekłady i wydania zagraniczne.

²¹ P.R. Magocsi, *Historia Ukrainy. Ziemia i ludzie*, tłum. M. Król, A. Król, A. Waligóra-Zblewska, Kraków 2017, s. 900, 908–909.

²² S. Yekelchuk, *op.cit.*, s. 236.

²³ *Ibidem*.

²⁴ J. Hrycak, *op.cit.*, s. 294; S. Yekelchuk, *op.cit.*, s. 237; W. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 2001, s. 364.

25 S. Yekelchyk, *op.cit.*, s. 237.

26 W. Serczyk, *op.cit.*, s. 364. Por. *Non conformity and Dissent in the Ukrainian SSR, 1955–1975. An Annotated Bibliography*, G. Liber, A. Mostowych (ed.), Cambridge 1978, s. 91; G. Kasjanow, *op.cit.*, s. 75–76.

27 Cyt. za: A. Weiner, *Déjà Vu All Over Again: Prague Spring, Romanian Summer and Soviet Autumn on the Soviet Western Frontier*, „Contemporary European History”, 05.2006, 15, s. 173.

28 *Ibidem*.

29 W.I. Dmytruk, *Reakcija ukrains'koho suspilstwa...*, s. 85–86.

KGB aresztował dysydentów nie tylko na Ukrainie, ale także w Moskwie. Wkrótce rozpoczęły się procesy i skazani znaleźli się w więzieniach i łagrach. Według Serhya Yekelchyka „w epoce Breżniewa Ukraińcy zyskali opinię narodu najliczniej reprezentowanego zarówno w kręgach dysydentów, jak wśród więźniów Gułagu”²⁵. W kwietniu 1968 r. 139 ukraińskich literatów, artystów, kompozytorów, robotników i studentów zwróciło się z listem w obronie aresztowanych intelektualistów do sekretarza generalnego KC KPZS Leonida Breżniewa, premiera ZSRS Aleksieja Kosygina i przewodniczącego Rady Najwyższej ZSRS, którym był Nikołaj Podgorny²⁶. Gdy rozpoczęła się Praska Wiosna, wielu intelektualistów przebywało w więzieniach. Wałentyn Moroz z celi więzienia w Kijowie napisał 15 maja 1968 r. list do I sekretarza KC KPU P. Szełesta, w którym – odwołując się do Lenina – domagał się polityki ukrajinizacji, co „gwarantuje przyszłość i jest w interesie komunistów ukraińskich”, i milcząco wskazywał na przypadek czechosłowacki²⁷.

Wiacesław Czarnowił napisał z łagru 3 maja 1968 r. list, w którym przekazał, że doświadczenie historyczne pokazuje, że „w socjalizmie zauważalne są dwie drogi: ta jugosłowiańska, a obecnie czechosłowacka, i ta druga, Stalina i Mao Zedonga. Centralizm jest bardzo chybliwą i niepewną pozycją”²⁸.

Gorzko brzmi tytuł artykułu W. Malinkowicza opublikowany w roku 2000 w „Kijewskich Wiedomościach”: *W awgustie 1968 goda kijewska inteligencja promołcziała Prażskoju Wiesnu. Kak było razdzielano ukrainskoje szestidesjaticzestwo (W sierpniu 1968 roku kijowska inteligencja przemilczała Praską Wiosnę. Jak było rozrobione ukraińskie szestidesjaticzestwo)*.

II

Wołodymyr Dmytruk w artykule *Reakcija ukrains'koho suspilstwa na podii 1968 roku w Czechosłowaczczyni*²⁹ najpierw opisał machinę propagandy sowieckiej przeciw

Czechosłowacji w 1968 r., a następnie podał wiele konkretnych przykładów z terenu Ukrainy sprzeciwu wobec inwazji. Gdy w nocy z 20 na 21 sierpnia 1968 r. Armia Sowiecka i oddziały państw satelickich wkroczyły na teren Czechosłowacji, ludność Ukrainy była przerażona możliwością wybuchu wojny i natychmiast wykupiła artykuły pierwszej potrzeby. Terenowe komitety partyjne KPU informowały o tym wyższe władze. Na przykład w rejonach tarnopolskiej obłasti w ciągu dwóch dni ludność wykupiła wszystkie towary pierwszej potrzeby³⁰. Dokładne informacje o sprzedaży przekazał Białocerkiewski Rejonowy Komitet KPU, w kijowskiej obłasti. Poinformował on o panicznych nastrojach w związku z alarmem bojowym i częściową mobilizacją. Skalę zakupów pokazuje statystyka sprzedaży artykułów pierwszej potrzeby od 21 do 31 sierpnia³¹.

³⁰ *Ibidem*, s. 87.

³¹ Na podstawie danych ze s. 87.

Tab. 1. Sprzedaż artykułów pierwszej potrzeby w sierpniu 1968 r., białocerkiewski rejon, kijowska obłast

Nazwa artykułu	Średnia dzienna sprzedaż przed 21 sierpnia	Sprzedaż dzienna od 21 do 31 sierpnia
Sól	2,5 tony	17 ton
Mydło	200 kg	15 ton
Makaron	1 tona	6 ton
Masło	200 kg	1,8 tony
Zapałki	1 skrzynka	14 skrzynek
Nafta	5 ton	12–14 ton

Źródło: W. Dmytruk, *Reakcija ukraïns'koho suspilstva na podii 1968 roku w Czechosłowaczczyni* [w:] *Miżnarodni zw'jazki Ukrainy: naukovi poszuki i znachidky. Miżvidomczyj zbirnyk naukowych prac*, t. 27, Kyïv 2018, s. 87

Od 21 do 31 sierpnia sprzedano ogółem: soli – 173 tony, mydła – 147 ton, makaronu – 66 ton, zapalek – 146 skrzyń po 3000 paczek, cukru – 125 ton, masła – 18,8 tony, nafty – 119 ton. Jak widać, soli sprzedawano dziennie prawie siedem razy więcej niż wcześniej, makaronu – sześć razy więcej, masła – dziewięć razy więcej, zapalek – 14 razy więcej, nafty – prawie trzy razy więcej.

32 *Ibidem*, s. 90.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*.

35 *Ibidem*, s. 91.

Ta statystyka pokazuje przerażenie ludności i całkowity brak zaufania do władz Związku Sowieckiego. Jedną z ulotek określiła poczynania KPZS jako awanturnicze (więcej będzie o tym w dalszej części artykułu).

O nastrojach wśród oficerów lotnictwa w Kijowskim Okręgu Wojskowym informował KC KPU generał-major A. Szurepow, kierownik Specjalnego Oddziału KGB przy Radzie Ministrów ZSRS. Przekazał wypowiedź oficera 2 samodzielnej ciężkiego bombowego korpusu lotniczego inżyniera-majora L.D. Surtajewa, który powiedział: „Nasz rząd nie ma co robić. Wtrąca się w nie swoje sprawy. Niechaj Czesi sami, jak chcą, rozwiązują swoje sprawy”. Inny pilot, kapitan J.D. Łewin, starszy technik lotniczy specjalnego uzbrojenia 1006 ciężkiego bombowego pułku lotniczego, powiedział w kole oficerów: „Nie mamy co włączyć w wewnętrzną politykę innych. My powinniśmy na swoje dziury łaty przyszywać” (*Nam treba na svoji dirky łatky stawyty*)³².

Jeszcze większym problemem dla Specjalnego Oddziału KGB przy Radzie Ministrów Związku Sowieckiego do spraw Kijowskiego Okręgu Wojskowego była sprawa lekarza wojskowego W. Malinkowicza z bazy koło Kijowa. W dniu 21 sierpnia 1968 r. kategorycznie odmówił udziału w działaniach wojskowych przeciw Czechosłowacji; oświadczył, że to jest przestępstwo i naruszenie prawa międzynarodowego. Dowództwo straszło go rozstrzelaniem, ale nie chciało nadawać sprawie rozgłosu. W końcu oficerski sąd honorowy skazał go na wykluczenie z Armii Sowieckiej na zawsze³³. I sekretarz KC KPU P. Szelest, po zapoznaniu się ze sprawą, polecił dowódcemu Kijowskim Okręgiem Wojskowym gen. Wiktorowi Georgijewiczowi Kulikowowi przedstawić zastosowane środki³⁴.

Ze wspomnień generała Aleksandra Michajłowicza Majorowa – jednego z ważnych dowódców podczas inwazji na Czechosłowację – wynika, że reakcja wojskowych była „dosyć złożona i sprzeczna”. Politrucy zgłaszali o „niezdrowej atmosferze” wśród oficerów i żołnierzy³⁵. Były wypadki odmowy oficerów rezerwy dotyczące

stawienia się w jednostce wojskowej, np. kapitan rezerwy, członek KPZS, L. Kyczatoh z miasta Chmielnicki, dwóch innych odmowę uzasadniło przekonaniem religijnymi. Dwóch pracowników kolei, członków KPZS, odmówiło wyjazdu z pociągiem wojskowym do Czechosłowacji. Sprawą ich „niedojrzałości politycznej” zajął się Zaporoski Komitet Obwodowy KPU³⁶.

Według W. Dmytruk „inteligencja twórcza Ukrainy, w przeważającej większości, witała reformatorski kurs czechosłowackiego przywództwa, widząc w tym szlak dla rozszerzenia demokratycznych procesów na Ukrainie; jedyną możliwość intelektualnej wolności”³⁷. Jako przykład podał Związek Pisarzy Ukrainy, gdzie godzinami toczono rozmowy o Czechosłowacji, dalekie od oficjalnego stanowiska.

Pod koniec maja 1968 r. P. Szelest, aby poznać opinie pisarzy, zaprosił ok. 40 z nich na wycieczkę statkiem po Dnieprze. Jak zapisał w swoim dzienniku, wzajemnie się rozumieli we wszystkich trudnych sprawach. Pisarze pytali o wydarzenia w Czechosłowacji, które ich bardzo ciekawiły i niepokoiły³⁸. Jednak szef KDB przy Radzie Ministrów Ukrainy Witalij Nikitczenka w piśmie do KC KPU napisał, że wśród „poważnych ideologicznych odchylen” jest „tendencyjne nastawienie szeregu członków Związku Pisarzy Ukrainy do wydarzeń w Czechosłowacji”. Szczególnie Wydział Kultury KC KPU i sekretariat Komitetu Kompartii Związku Pisarzy Ukrainy pilnował Ołesia Honczara i Łeonida Nowiczenkę. Do oficjalnego listu pisarzy sowieckich potępiającego Praską Wiosnę nie przyłączył się Wiktor Płatonowicz Niekrasow, autor powieści *W okopach Stalingradu*³⁹ (film *Soldaty*). Natomiast podpisał list do Rady Najwyższej Związku Sowieckiego z protestem przeciwko inwazji na Czechosłowację⁴⁰. Władze zorganizowały przeciw niemu kampanię. W późniejszym procesie postawiono mu zarzut popierania „czechosłowackich rewizjonistów”. Poparcie dla Praskiej Wiosny wyraził poeta i tłumacz Wołodymyr Żytnyń w wierszu *Praga. VIII 1968*⁴¹.

36 *Ibidem*.

37 *Ibidem*, s. 92.

38 *Ibidem*, s. 93, P. Szelest, „Sprawżnij sud...”, s. 258.

39 W.I. Dmytruk, *Reakcija ukrains'ko-ho...*, s. 93.

40 J. Tomaszewski, *Czechy i Słowacja*, Warszawa 2006, s. 235.

41 W.I. Dmytruk, *Reakcija ukrains'ko-ho...*, s. 93–94.

42 *Ibidem*, s. 94.

43 *Ibidem*.

44 P. Szelest, *Spravžnij sud...*, s. 260.

45 W.I. Dmytruk, *Reakcija ukrains'ko-ho...*, s. 94–95.

46 *Ibidem*, s. 95.

47 *Ibidem*, s. 94–99.

Ze Związku Pisarzy Ukrainy usunięto w 1972 r. pracownika Instytutu Literatury Akademii Nauk Ukrainy W. Iwanysenkę m.in. za „nieprawidłową ocenę” wydarzeń w Czechosłowacji⁴².

Wśród artystów-plastyków także byli zwolennicy Praskiej Wiosny. Sekretarz Obwodowego Komitetu KPU w Poławie informował KC KPU, że wśród pracowników Poławskiej Pracowni Artystycznej pojawiły się takie opinie: „Po co nam było leżeć do Czechosłowacji. Tam i bez nas sami rozumieją, jak u nich ma być”⁴³.

Znakomity malarz ukraiński Wołodymyr Czernikow zwrócił się do KC KPZS z pismem, w którym apelował o zajęcie wyważonego i tolerancyjnego stanowiska wobec Czechosłowacji. Wspomnił o tym P. Szelest⁴⁴. Ze Związku Artystów Ukrainy usunięto 10 listopada 1968 r. trzy osoby, które nie chciały pogodzić się z użyciem siły wobec Czechosłowacji, gdyż to niszczyło osobowość i społeczeństwo⁴⁵.

W Związku Filmowców Ukrainy także sympatyzowano z Praską Wiosną. W.J. Krahlik jeden ze swoich utworów pt. *Pieśń dla hajdamaków* przesłał z osobistą dedykacją dla Alexandra Dubčeka. Otrzymał za to podziękowanie od gazety „Rudé Právo” (dziennika KPCz), a na Ukrainie zajęły się nim specsłużby⁴⁶.

Związek Dziennikarzy Ukrainy miał własne informacje o sytuacji w Czechosłowacji. Dziennikarze mieli własne poglądy – np. A. Drukarenko i I. Kuchar z gazety „Radjans'ka Ukrajina”. A. Drukarenko w rozmowie prywatnej powiedział, że „ZSRS to jest żandarm w ramach obozu socjalistycznego”. Niestety rozmówca okazał się donosicielem.

Wołodymyr Dmytruk wymienił w swoim artykule osoby z inteligencji, które w rozmowach prywatnych sympatyzowały z Czechosłowacją w 1968 r.: dziennikarzy, nauczycieli, lekarzy, inżynierów⁴⁷.

O reakcjach ludności Zakarpacia na wydarzenia w Czechosłowacji napisał raport szef KGB zakarpackiej oblasti A. Żabczenko i przesłał go do P. Szelesta 25 maja 1968 r. Po ogólnym wstępie, że „przytłaczająca większość” ludności

obłasti popiera działania podjęte przez Komitet Centralny KPZS i rząd sowiecki, wymienił nazwiska 14 osób, z których jedna popierała interwencję w Czechosłowacji, bo skoro Czesi i Słowacy są do siebie wrogo nastawieni i nie potrafią sobie poradzić, to trzeba wysłać Armię Sowiecką. Jedna osoba podkreślała silne nastawienie nacjonalistyczne Słowaków, a 11 – popierało zmiany w Czechosłowacji, niekiedy entuzjastyczne. Robotnik Mychajło Wakarow (lat 38), bezpartyjny, powiedział: „Jeśli Związek Sowiecki podejmie jakieś operacje wojskowe przeciw Czechosłowacji, to Rosja będzie skonfrontowana nie tylko z innymi krajami socjalistycznymi, ale i z całym narodem Ukrainy”. Inny robotnik B.M. Łuczenko, członek KPZS, ostrzegwał, że rozlokowanie Armii Sowieckiej w Czechosłowacji nie doprowadzi do niczego dobrego, a po tym ludzie jeszcze bardziej znienawidzą partię komunistyczną. Mieszkanka Pawszino, w rejonie Mukaczewa, Maria Kizman napisała w liście do brata, że z jej miejscowości bardzo dużo młodych ludzi zostało wziętych do armii. Zgromadzeni w koszarach mieli zostać wysłani do Czechosłowacji – byli zrozpaczeni i codziennie pili⁴⁸.

Szczególnym wyzwaniem dla kierownictwa KPU i służb specjalnych było kontrolowanie młodzieży akademickiej. Z dokumentacji organów KGB czy Rady Ministrów Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej dowiadujemy się o wypadkach kolportażu ulotek w Kijowie w latach 60. i na początku 70. W takiej sytuacji władze nakazały wzmocnienie pracy politycznej i wprowadzono ostry system kontroli przepustek na uczelniach⁴⁹.

O studentach władze pamiętały w maju 1968 r., w czasie częściowej mobilizacji rezerwistów. Bardzo wielu studentów zostało powołanych do armii. Studentka Użhordzkiego Uniwersytetu Państwowego napisała w liście do rodziców: „Panika rozprzestrzeniła się tutaj, ponieważ wielu naszych kolegów studentów zostało powołanych do armii i wysłanych do Czechosłowacji”⁵⁰.

Inna studentka tego Uniwersytetu L. Borowik w liście do rodziców w Kamieńcu Podolskim napisała: „U mnie

48 M. Kramer, *Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 2)*..., s. 300–302.

49 W.I. Dmytruk, *op.cit.*, s. 97–98.

50 M. Kramer, *Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis od 1968 (Part 2)*..., s. 296.

51 *Ibidem*, s. 296–297.

52 P. Szelest, „*Spravžnij sud istoriji...*”, s. 284–285. „Prawda” – dziennik KC KPZS.

wszystko normalnie, jeśli nie liczyć sytuacji międzynarodowej ogólnie i naszych relacji z Czechosłowacją w szczególności. Nie wyolbrzymiam, ale panika tutaj jest straszna. W sklepach pustki, to jest: nie ma zapalek, soli, kiełbasy. Wszyscy studenci z szóstego roku – bez wyjątku, a nawet wicedziekan – zostali zmobilizowani do armii”⁵¹ (nie trzeba dodawać, że listy obydwóch studentek nie dotarły do adresatów, ale znalazły się w archiwum KGB).

Ze środowiska studenckiego przekazano krytyczny głos do P. Szelesta już 21 sierpnia 1968 r. Tego dnia, w południe jako I sekretarz KC KPU rozmawiał z L. Breżniewem, zapewniając go, że reakcja ludności, okręgów wojskowych i Floty Czarnomorskiej jest pozytywna do „akcji” w Czechosłowacji. Opinię ze środowiska studenckiego tak opisał w swoim dzienniku:

Do poczekalni KC KPU zatelefonował jakiś młody człowiek, przedstawił się jako student Uniwersytetu Kijowskiego i oświadczył: „Przekażcie towarzyszowi Szelestowi, że my nie wierzymy w prawdziwość materiałów przedstawianych w «Prawdzie» o Czechosłowacji. My, młodzież [naszego] kraju, zrobimy to, co zrobiła młodzież Czechosłowacji. My nie zgadzamy się z tym, że nasze wojska wdarły się do Czechosłowacji”⁵².

Na początku września 1968 r. I sekretarz KC KPU P. Szelest przekonywał pracowników i studentów Kijowskiego Państwowego Uniwersytetu im. Tarasa Szewczenki o konieczności interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji. Odpowiedział na postawione pytania, otwartej dyskusji nie było, więc I sekretarz uznał, że spotkanie było dobre. Jednak czekało go rozczarowanie. Tak to zapisał w swoim dzienniku:

Na drugi dzień po spotkaniu otrzymałem list obelżywy, obraźliwej treści na mój adres. Po co – napisano – ja łączę do studentów; o Czechosłowacji

mówiłem nieprawdę, a o Związku [Radzieckim] i republice [ukraińskiej] upiększałem stan spraw. Ton kartki był nie tylko zuchwały, ale i obraźliwy nie tylko dla mnie osobiście, ale i dla naszego ustroju. Było mi do bólu przykro, nieprzyjemnie, długi czas byłem pod wrażeniem czyjejś zuchwałości. Kartka napisana była po ukraińsku, w wierszowanej formie. Podpis „Studenci słuchali ciebie”⁵³.

53 *Ibidem*, s. 291. W.I. Dmytruk, *Reakcija ukrains'koho...*, s. 96.

54 M. Kramer, *Ukraine and the Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 2)...*, s. 331–332.

W dniu 16 września do studentów tego uniwersytetu nadeszła ulotka zredagowana z pozycji „leninowskiej demokracji” i wzywająca do walki przeciw reżimowi, by naśladowali studentów francuskich, jugosłowiańskich, czechosłowackich i hiszpańskich⁵⁴.

W czerkaskiej obłasti przy wejściu do Humańskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego 22 sierpnia 1968 r. ujawniono ulotkę o treści: „Hańba agresji na Czechosłowację”, a następnie jeszcze jedną o treści: „Wolność – tak, czołgi – nie”. W Czerniowcach ukazały się ulotki o dłuższej treści, potępiające najazd na Czechosłowację, zredagowane z pozycji „prawdziwego socjalizmu”. Ulotki znalezione zostały na uniwersytecie oraz na ulicach: Ukraińskiej, Lenina, Mickiewicza, Szewczenki. W ulotkach potępiono nawałę oszczerczej propagandy wymierzonej przeciwko narodowi, komunistycznej partii, dziennikarzom i młodzieży socjalistycznej Czechosłowacji. Potępiono grupę osób, które zagarnęły władzę w Związku Sowieckim oraz partii i sprzedały sprawę pokoju, socjalizmu i proletariackiej solidarności. Ich awanturnicza polityka doprowadziła do grozy zimnej wojny i rozbitcia ruchu komunistycznego. „Precz z polityką awanturników, która zhańbiła nasz kraj” – napisano. Ulotka kończyła się wezwaniem: „Precz z reakcyjną górą KPZR – dusicielem wolności socjalizmu”.

W Nowowołyńsku (wołyńska obłast) ujawniono 26 sierpnia 1968 r. napisy na budynkach rynku, zarządu kopalni i restauracji Szachtar o treści: „Śmierć

55 W.I. Dmytruk, *Reakcija ukrains'ko-ho...*, s. 98.

56 *Ibidem*, s. 100.

57 J. Bilocerkowycz, *Soviet Ukrainian Dissent. A study of Political Alienation*, Boulder-London 1988, s. 29.

58 W.I. Dmytruk, *Reakcija ukrains'ko-ho...*, s. 99–100; *idem*, *Perszyj sekretar...*, wyp. 12, s. 70–79.

kremlowskim biurokratom”, „Ręce precz od Czechosłowacji” i „Śmierć radzieckim okupantom”⁵⁵.

W napisach i ulotkach widoczna jest wrogość wobec Kremla, czyli siedziby najwyższych władz Związku Sowieckiego. Dla autorów napisów i ulotek jest to symbol zniewolenia, bezprawia, awanturnictwa i zagrożenia dla pokoju. W dwóch ulotkach postawiono zarzut, że władze sowieckie występują przeciw „prawdziwemu” socjalizmowi. Inwazję na Czechosłowację autorzy ulotek i napisów uznali za haniebną. Hańba to antonim honoru i tę wartość naruszyły władze sowieckie. W swych wypowiedziach obywatele ukraińscy byli natomiast ostrożniejsi; zwracali uwagę, że nie należy wtrącać się w sprawy wewnętrzne innego kraju ani naruszać jego suwerenności.

Według Wołodymyra Dmytruka pod wpływem wydarzeń w Czechosłowacji rozwinął się ruch legalizacji ukraińskiego Kościoła greckokatolickiego i akcja petycyjna⁵⁶.

Do najtragiczniejszego protestu przeciwko polityce Kremla doszło kilka miesięcy po inwazji na Czechosłowację, w przededniu 51 rocznicy rewolucji bolszewickiej; Wasyl Makuch, były więzień polityczny, dokonał aktu samospalenia w Kijowie, na Chreszczatyku, 5 listopada 1968 r. Sowiecka okupacja Czechosłowacji, podobnie jak Ukrainy, była decydującym czynnikiem, który doprowadził Wasyla Makucha do tak tragicznego aktu protestu. W oświadczeniu, które wygłosił przed samospaleniem, potępił rusyfikację Ukrainy i traktowanie jej przez Rosję jak kolonię⁵⁷.

III

Wołodymyr Dmytruk uznał, że w wielu publikacjach historycznych i politologicznych istotnie przecenia się rolę P. Szelesta w podjęciu decyzji i realizacji stłumienia Praskiej Wiosny⁵⁸. Autor niniejszego artykułu zgadza się z tą opinią. Historycy, którzy przypisują P. Szelestowi dążenie do zbrojnej interwencji w Czechosłowacji, wymienieni zostali we wstępie do tego artykułu: J. Hrycak, S. Yekelchyk, J. Szapował, A. Chojnowski i J. Burski (*vide* przypis 7).

Petro Szelest nie rozumiał Praskiej Wiosny ani reformistycznego komunizmu towarzyszy z Pragi. Dla niego, jak i całego kierownictwa KPZS, byli to rewizjoniści, syjonści, siły antysocjalistyczne i kontrrewolucja. „Demokratyzacja” i „liberalizacja” będzie wykorzystywana przez wrogów socjalizmu – tak mówił 25 kwietnia 1968 r. na zebraniu partyjnym w fabryce Arsenał w Kijowie⁵⁹. Ponadto osobiście był urażony, gdy dostarczono mu ulotkę z Pragi, w której postulowano, by Ruś Zakarpacka powróciła do Czechosłowacji jako czwarty członek federacji Czechów, Morawian, Słowaków i Rusinów Zakarpackich. Ulotkę przesłał do KC Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego z adnotacją, że to podnosi sprawę rewizji granic między Czechosłowacją a USRS (*sic!*)⁶⁰.

Petro Szelest obawiał się przenikania idei Praskiej Wiosny na Ukrainę poprzez gazety wydawane we Wschodniej Słowacji przez mieszkańców tam Ukraińców (Rusinów). Na jego polecenie szef sił KGB przy zachodniej granicy Iwanow i szef Wydziału Politycznego Kozłow przygotowali raport *O kontroli granicy w zapobieganiu transportowi ideologicznie szkodliwej literatury i regulacji przepływu ludzi oraz inspekcji pociągów towarowych*. Podali w nim ilość skonfiskowanej literatury, przebieg kontroli, wskazali luki w zabezpieczeniu granicy⁶¹. Ilość przyjętych wydawnictw pokazuje poniższa tabela.

Tab. 2. „Szkodliwa” literatura przejęta przez celników na zachodniej granicy USRS w latach 1964–1968

Rok	Ilość druków
1964	1500
1965	23 942
1966	28 910
1967	33 570
1968 1 kwartał	11 833

Źródło: M. Kramer, *Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 2): New Evidence from the Ukrainian Archives*, „Cold War International History Project Bulletin” 2004, 14/15, s. 298

59 M. Kramer, *Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 2)*..., s. 280–283.

60 *Ibidem*, s. 312–314.

61 *Ibidem*, s. 297–299.

62 *Ibidem*, s. 300.

63 *Ibidem*, s. 295–296.

64 *Ibidem*, s. 277–280.

65 *Idem, Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 1)...*, s. 237.

66 *Ibidem*, s. 236.

Według raportu zwiększała się corocznie ilość skonfiskowanych wydawnictw, szczególnie zaś w pierwszym kwartale 1968 r. Świadczy to o zainteresowaniu Ukraińców wolnym słowem i wydarzeniami Praskiej Wiosny. Petro Szelest w piśmie z dnia 22 maja 1968 r. do Biura Politycznego KC KPZS zażądał zwiększenia liczby celników na zachodniej granicy USRS o 1500 i oddelegowania dodatkowych 200 agentów operacyjnych KGB⁶².

W liście do Komitetu Centralnego KPZS z dnia 21 maja 1968 r. wskazywał, że czechosłowackie radio i telewizja, odbierane na Ukrainie, uprawiają antysowiecką propagandę⁶³.

W dość dziwnych okolicznościach P. Szelest został wciągnięty w wir wydarzeń związanych z inwazją na Czechosłowację. Dnia 18 marca 1968 r. z I sekretarzem zakarpackiej obłasti KPU Jurijem Ilnyc'kym nawiązał kontakt Ján Koscelanský, I sekretarz Wschodnio-Słowackiego Regionalnego Komitetu Komunistycznej Partii Czechosłowacji. Przedstawił się jako przeciwnik reform wprowadzanych przez władze czechosłowackie oraz zwolennik przyjaźni ze Związkiem Sowieckim i socjalizmu opartego na zasadach marksizmu-leninizmu⁶⁴. Ilnyc'ky przekazał wiadomość do Szelesta. W kwietniu Petro Szelest od J. Ilnyc'kygo i szefa KGB W. Nikitczenki dowiedział się, że V. Biłak i J. Koscelanský chcą się z nim spotkać. Szelest przekazał wiadomość do L. Breżniewa, który był poruszony i ostrożny; doradzał spotkanie w Kijowie⁶⁵. Na osobiste życzenie sekretarza generalnego KPZS Leonida Breżniewa Petro Szelest uzyskał pozwolenie Biura Politycznego KC KPZS na prowadzenie tajnych rozmów z tzw. „zdrowymi siłami” w Czechosłowacji kierowanymi przez Wasyla Biłak⁶⁶. „Zdrowymi siłami” nazywano wrogów reform i zwolenników ustroju socjalistycznego według wzorów sowieckich oraz ścisłego podporządkowania Czechosłowacji władzom na Kremlu.

Mając pozwolenie najwyższych władz KPZS, P. Szelest spotkał się z V. Biłakiem i Janem Koscelanským w Užhorodzie w dniach 24–25 maja. Wasyl Biłak powiedział, że

na ostudzenie gorących głów wpłynęło przeprowadzenie manewrów Armii Sowieckiej na terenie Czechosłowacji. Pojawienie się marszałka Iwana Jakubowskiego, Naczelnego Dowódcy Zjednoczonych Sił Zbrojnych Państw Stron Układu Warszawskiego, uspokoi sytuację. Przedstawił on zagrożenie dla socjalizmu w Czechosłowacji i deklarował, że Słowacy w prezydium KC KPCz obronią marksistowsko-leninowską linię w partii⁶⁷. Jeszcze raz P. Szelest spotkał się z V. Biłakiem na tajnych rozmowach w dniach 20–21 lipca nad Jeziorem Balaton. To spotkanie odbyło się na osobiste polecenie L. Breżniewa⁶⁸.

Oficjalnie P. Szelest był z wizytą w Budapeszcie, spotkał się z Jánosem Kádárem, a potem miał tajne spotkanie z V. Biłakiem nad Balatonem, w dacy sekretarza generalnego KC Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej⁶⁹. Wasyl Biłak apelował o pomoc i zapewniał, że ma poparcie sił antyreformatorskich i prosowieckich⁷⁰. Kolejne ich spotkania miały miejsce w Czernej nad Cisą i w Bratysławie. W dniu 31 lipca, w czasie rozmów delegacji sowieckiej z czechosłowacką w Czernej P. Szelest zachował się niedyplomatycznie, a nawet skandalicznie. Powiedział, że dla niego František Kriegel (z delegacji czechosłowackiej) nie jest partnerem do rozmów, ale to jest „Żyd z Galicji”⁷¹.

V. Biłak spotkał się ponownie z P. Szelestem 3 sierpnia w Bratysławie. To wtedy V. Biłak przekazał P. Szelestowi potajemnie, w ubikacji (*sic!*) list grupy komunistów czechosłowackich do kierownictwa sowieckiego z prośbą o pomoc, podpisany przez 11 działaczy KPCz (Indra, Biłak, Kolder, Barbírek, Kapek, Rigo, Piller, Švestka, Hoffmann, Lenárt, Štrougal). Petro Szelest przekazał to pismo L. Breżniewowi⁷².

W 1992 r. prezydent Rosji Borys Jelcyn przekazał władzom czechosłowackim kopię listu w języku rosyjskim skierowanego do Breżniewa w 1968 r., z prośbą o interwencję, z podpisami pięciu działaczy KPCz: Biłak, Indra, Kolder, Švestka i Kapek. Zdjęcie tego listu jest w książce Jana Pauera pt. *Praha 1968. Vpad Varšavské smlouvy*⁷³.

67 *Ibidem*, s. 237–239.

68 *Ibidem*, s. 240.

69 *Ibidem*, s. 239–240.

70 *Ibidem*, s. 242.

71 Z. Młynář, *op.cit.*, s. 111, A. Dubček, *op.cit.*, s. 217. Petro Szelest nie wspominał o tym w swoim dzienniku, natomiast opisał, jak doprowadził do uwolnienia F. Kriegla, którego L. Breżniew chciał zatrzymać w Związku Sowieckim, po rozmowach moskiewskich.

72 M. Kramer, *Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 1)*..., s. 244; P. Szelest, „*Spravžnij sud istoriji*...”, s. 278.

73 J. Pauer, *op.cit.*, s. 160–161: „*Scitajte eto naše zajavlenie za nastojczivuju pros'bu i triebowanie waszich diestvij i vsiestoronej pomoszczii*” [„Uważajcie, to nasze oświadczenie za uporczywą prośbę i żądanie waszych działań i wszechstronnej pomocy”].

74 M. Kramer, *Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 2)*..., s. 318–320; P. Szelest, „Spravžnij sud istoriji...”, s. 520–524. Petro Szelest użył przysłówka *biezusłowno*, s. 522. W języku rosyjskim, w którym przemawiał, słowo *biezusłowno* – jako wyraz wtrącony – oznacza na pewno. *Vide Wielki słownik rosyjsko-polski*, t. 1, Warszawa 1970, s. 54. W tłumaczeniu angielskim użyto słowa *undoubtedly*, a raczej powinno być *certainly*.

Zagadnienie, ilu było sygnatariuszy listu zapraszającego, nie zostało jeszcze wyjaśnione.

W źródłach nie znaleziono żadnego dowodu, żeby P. Szelest opowiadał się za interwencją wojskową w Czechosłowacji. Oskarżenia wysuwane pod jego adresem nie znajdują uzasadnienia w materiale źródłowym. Był zwoleńnikiem wykorzystania tzw. „zdrowych sił” w KPCz. Mówił o tym wielokrotnie, np. w przemówieniu na plenum KC KPZS w dniu 17 lipca 1968 r., gdy zbrojna interwencja była już przygotowana, pięć razy wymienił hasło: „zdrowe siły”. Na końcu wystąpienia wspomniął o Układzie Warszawskim i wypełnieniu „sojuszniczych zobowiązań” oraz o obronie „socjalistycznych zdobyczy narodu czechosłowackiego” (*sic!*). Szelest do końca był przekonany, że „zdrowe siły” na pewno (*biezusłowno*) istnieją w Czechosłowacji⁷⁴.

Akcja protestu przeciwko inwazji na Czechosłowację w 1968 r., pomijana w podręcznikach historii Ukrainy, objęła różne kręgi społeczeństwa ukraińskiego, znacznie szersze niż tylko ruch intelektualistów, np. szistdesjatyków, czy późniejszy list do Breżniewa przeciwko aresztowaniom, z kwietnia 1968 r. Pierwszy odruch ludności Ukrainy: masowe wykupywanie artykułów żywnościowych, pokazał władzom sowieckim, że ich poczynania nie mają poparcia; odbierane są jako zagrożenie dla pokoju. Do tego doszły krytyczne wypowiedzi skrzętnie notowane przez donosicieli, napisy i ulotki zbierane przez KGB z różnymi hasłami, ale zawsze wrogimi wobec Kremla.

Bardzo dobrze scharakteryzował postawę społeczeństwa Ukrainy wobec inwazji na Czechosłowację P. Szelest w swoim dzienniku, w zapisach z 29–30 sierpnia 1968 r. dotyczących sytuacji po podpisaniu protokołu moskiewskiego i po powrocie delegacji czechosłowackiej do Pragi, 27 sierpnia. Jako I sekretarz KC KPU P. Szelest był bardzo dobrze poinformowany ze źródeł KGB (ze źródeł partyjnych, wojskowych i administracyjnych).

Tak ocenił on sytuację na Ukrainie w końcu sierpnia 1968 r.:

Rozmawiałem z sekretarzami obłastnych komitetów [partii] o bieżących sprawach gospodarczych, organizacyjnych i politycznych. W zasadzie, według informacji sekretarzy, reakcja ludności na komunikat z naszych negocjacji z Czechami w Moskwie była pozytywna. Jednak w dwóch miejscach Kijowa i niektórych innych miastach republiki [ukraińskiej] pojawiły się ulotki i napisy w miejscach publicznych przeciw KPZS i Breżniewowi, za wolnością słowa, wyrażają poparcie dla wydarzeń czechosłowackich, potępiają naszą interwencję wojskową w sprawę czechosłowackie i nasz polityczny nacisk na nowe elementy w Czechosłowacji. [...] Zdarza się, szczególnie na Krymie, Odessie i Woroszyłowgradzie, gdzie poszczególni członkowie partii, jak i bezpartyjni, nawet na wyższych uczelniach, wyrażają swoją niezgodę na nasze akcje w Czechosłowacji. Wszystko to powinno nas zaniepokoić⁷⁵.

Zwraca uwagę ogólny wniosek P. Szelesta, że władze powinny być zaniepokojone, a zatem postępować ostrożnie, bo społeczeństwo Ukrainy jest przeciwko polityce władz Związku Sowieckiego wobec Czechosłowacji.

W cytowanym zapisie P. Szelest przedstawił rzeczywiste nastroje społeczeństwa. W wystąpieniach oficjalnych pisał i mówił zupełnie coś innego: zapewniał, że ludność popiera politykę władz sowieckich, np. 3 września 1968 r. w przemówieniu do pracowników i studentów Uniwersytetu Kijowskiego powiedział:

Decyzje rządów pięciu państw sojusznicznych w sprawie pomocy bratniemu narodowi czechosłowackiemu spotkały się z pełnym zrozumieniem i aprobatą całego narodu radzieckiego. W te dni szczególnie jaskrawo przejawiał się internacjonalizm ludzi radzieckich, niezachwiane zjednoczenie naszego narodu wokół komunistycznej

75 P. Szelest, "Spravžnij sud istoriji...", s. 291. W publikacji M. Kramera (*Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 1)*), s. 236) są błędy w tłumaczeniu tego zapisu P. Szelesta. Tekst według M. Kramera: „However, in two parts of Kyiv and in numerous other cities in the republic, leaflets and graffiti turned up, in the public places denouncing the KPSU and Brezhnev...”. Błędnie przełożono z ukraińskiego słowo *dejakich* (niektórych) na *numerous* (licznych), powinno być *some*. Por. *Słownik ukrajins'koji mowy*, t. 2, Kyiv 1971, s. 261. Podobnie słowo *miscjach* (miejscach) przełożono na *parts*, powinno być *places*. Błędy zmieniają sens zapisów P. Szelesta.

76 P. Szelest, *„Spravžnij sud istoriji...”,*
s. 536.

partii. Wyrazem czego były bardzo liczne popierające rezolucje i listy, przyjęte na wiecach i zebraniach przez ludzi pracy, jak i męstwo oraz wytrzymałość żołnierska naszych sił zbrojnych⁷⁶.

W ustroju totalitarnym, szczególnie tak okrutnym wobec własnych obywateli, jakim był sowiecki komunizm, wszystkie oficjalne dokumenty przyjmowane przez „ludzi pracy” nie miały znaczenia – były tylko objawem strachu przed władzą. Wyrazem opinii społeczeństwa ukraińskiego były krytyczne wypowiedzi, wykupywanie artykułów pierwszej potrzeby oraz ulotki i napisy potępiające inwazję na Czechosłowację.

BIBLIOGRAFIA

- Bażan O.H., *Sztychtyjnyctwo* [w:] *Encykłopedija istorji Ukrainy*, t. 10, Kyiv 2013, s. 641–642.
- Bilocerkowycz J., *Soviet Ukrainian Dissent. A study of Political Alienation*, Boulder–London 1988.
- Chojnowski A., Bruski J.J., *Ukraina*, Warszawa 2006.
- Dmytruk W.I., *Perszuj sekretar CK KPU P.J. Szelest w czechosłowackych podijach 1968 roku* [w:] *Istorija Ukrainy. Małowidomi imena, podiji, fakty: 36 statej*, Kyiv 2001, s. 70–79.
- Dmytruk W.I., *Prazka vesna 1968* [w:] *Encykłopedija istorii Ukrainy*, t. 8, Kyiv 2011, s. 484–485.
- Dmytruk W.I., *Prazka vesna i Ukrajina*, „Z archiw VUChK – GPU – NKVD – KGB” 2008, 1/2, s. 7–37.
- Dmytruk W.I., *Reakcija ukraïns’koho suspilstwa na podiji 1968 roku w Czechosłowaczczyni* [w:] *Miżnarodni zw’jazki Ukrainy: naukowi poszuki i znachidky. Miżvidomczyj zbirnyk naukowych prac*, t. 27, Kyiv 2018, s. 84–105.
- Dmytruk W.I., *Wplyw podii u Czechosłowaczczyni na aktywizacji rehlijnoho žyttja hreko-katolykiv w Ukraini* [w:] *Istorija Ukrainy. Małowidomi imena, podii, fakty*, Kyiv 2005, s. 204–213.
- Dubček A., *Nadzieja umrze ostatnia*, J. Hochman (oprac.), Warszawa 1995.
- Hrycak J., *Historia Ukrainy*, tłum. K. Kotyńska, Lublin 2000.
- Kamiński Ł., *Reakcje społeczeństwa Dolnego Śląska na interwencję wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji* [w:] *Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku*, t. 1, T. Kozłowski, J. Olaszek (red.), Warszawa 2011, s. 193–217.
- Kamiński Ł., Majchrzak G., *Operacja „Podhale”. Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970*, Warszawa 2008.
- Kasjanow H., *Nezhodni; ukraïns’ka intelihencija w rusi oporu 1960–80ch rokiw*, Kyiv 1995.
- Korec J.Ch., *Po barbarzyńskiej nocy...*, tłum. L. Spyрка, Kraków 1994.
- Kramer M., *Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 1): New Evidence from the Diary of Petro Shelest*, „Cold War International History Project Bulletin” 1998, 10, s. 234–247.
- Kramer M., *Ukraine and Soviet-Czechoslovak Crisis of 1968 (Part 2): New Evidence from the Ukrainian Archivees*, „Cold War International History Project Bulletin” 2004, 14/15, s. 273–368.
- Kwapis R., *Praska Wiosna*, Toruń 2004.
- Magocsi P.R., *Historia Ukrainy. Ziemia i ludzie*, tłum. M. Król, A. Król, A. Waligóra-Zblewska, Kraków 2017.

- Majchrzak G., *Nie tylko Siwec. Polskie protesty przeciwko interwencji w Czechosłowacji* [w:] *Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku*, t. 2, T. Kozłowski, J. Olszek (red.), Warszawa 2014, s. 97–112.
- Młynář Z., *Mróz ze wschodu*, tłum. P. Hartman, Warszawa 1981.
- Non conformity and Dissent in the Ukrainian SSR, 1955–1975. An Annotated Bibliography*, G. Liber, A. Mostowych (ed.), Cambridge 1978.
- Pajórek L., *Polska a „Praska Wiosna”. Udział Wojska Polskiego w interwencji zbrojnej w Czechosłowacji w 1968 roku*, Warszawa 1998.
- Pauer J., *Praha 1968. Vpad Varšavské smlouvy. Pozadí – Plánování – Provedení*, Praha 2004.
- Serczyk W., *Historia Ukrainy*, Wrocław 2001.
- Słownik ukrajins’koji mowy*, t. 2, Kyiv 1971.
- Svoboda B., *Po stronie narodu. Kardynał František Tomášek w boju z reżimem komunistycznym (1965–1989)*, tłum. J. Nalepa, Kraków 2013.
- Szapował J., *Szelest Petro Juchymowicz* [w:] *Encyklopedia historii Ukrainy*, t. 10, Kyiv 2013, s. 625–626.
- Szelest P., *“Da nie sudimy budietie”*: Dnievnikovyje zapisy, wospominanja czliena Politbiuro CK KPSS, Moskwa 1995.
- Szelest P., *“Spravžnij sud istoriji szcze poperedu”*. Spogadi – Szczodennyky – Dokumenty – Materiały, J. Szapował (ed.), Kyiv 2004.
- Szelest P., *“The True Judgment of History Still Awaits Us”*. *Memoirs – Diaries – Documents – Materials*, J. Shapoval (ed.), Kyiv 2004.
- Tomaszewski J., *Czechy i Słowacja*, Warszawa 2006.
- Weiner A., *Déjà Vu All Over Again: Prague Spring, Romanian Summer and Soviet Autumn on the Soviet Western Frontier*, „Contemporary European History”, 05.2006, 15.
- Wielki słownik rosyjsko-polski*, t. 1, Warszawa 1970.
- Wietrzak Z. SJ, *Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej*, Kraków 1997.
- Yekelchuk S., *Ukraina. Narodziny nowoczesnego narodu*, tłum. J. Gilewicz, Kraków 2009.
-